

Arany János jogi esetei

HORVÁTH ATTILA

„*Poeta nascitur; de az író mégsem a természet
nyers ajándéka; nemcsak az, amit kapott, hanem
az is, amire felhasználta.*”
(Németh László¹)

Arany János nagyon sok jeles művében foglalkozott a joggal, jogintézményekkel, jogesetekkel és jogtörténeti kérdésekkel. Számos versében meglepő pontossággal adott meg jogi definíciókat és jól láthatóak alapos történelmi ismeretei is. Szerb Antal kiemeli azt, amiről mások elfeledkezni látszanak, nevetesen, hogy Arany János milyen rendkívül okos és intelligens volt. Mindenhez értett és csodálatosan tanulékony volt.² Egy autodidakta, aki rengeteget olvasott, páratlan memóriájával mindent megjegyzett. Megtanult németül, franciául, angolul, latinul, görögül, olaszul és eredeti nyelven olvasta a világirodalmi alkotásokat. Ha földosztásról volt szó megtanulta a geometriát és térképeket rajzolt. Zenélt, szobrokat faragott; búzával és értékpapírokkal kereskedett;³ az esze állandóan munkában volt.

Arany minden féltékenység nélkül csodálta Petőfi Sándor képzeletének gazdagságát, mely a „*semmiből virágokat*” teremt, mert neki mindig előtanulmányokra kellett támaszkodnia, hogy saját történeteit kialakítsa. Nem azért mert a fantáziája szegényes volt, hanem valóságérzéke riasztotta vissza költői légvárak építésétől. Lelkiismeretesen kutatta a forrásokat, soha sem írt le olyan adatot, történetet, aminek a hitelességét bizonyítani ne tudta volna. Szinte minden versében, ahol valamilyen tényről állított, azt történeti szakirodalommal, krónikákkal, oklevelekkel támasztotta alá. Csak a *Toldi*hoz (1846) 18 nagy árkus lapot írt tele gyöngybetűs feljegyzéseivel a kor erkölcséről, Nápoly történetéről, a pápa ítéletéről stb.⁴ Élesszemű megfigyelő volt, akinek szinte semmi sem kerülte el figyelmét.

¹ Németh L.: *Az én katedrám*. Magvető Kiadó, Budapest 1983. 583.

² Szerb A.: *Magyar irodalomtörténet*. Révai Kiadó, Budapest 1934. 409.

³ Debreczeni I.: *Arany János hétköznapjai*. Budapest 1968. 90–96.

⁴ Farkas Gy.: *A magyar irodalom története*. Káldor Kiadó, Budapest 1934. 237.; Voinovich G.: A daliás idők tervei és elvi kidolgozása. *Irodalomtörténeti Közlemények* 40/1 (1930) 3.; Hagmos S.: Arany János Toldijának keletkezéséhez. *Irodalomtörténeti Közlemények* 21/2 (1911) 129.

Például Rozgonyi Piroska a jámbor, szigorú anyakirályné, Erzsébet előtt térdepel a bemutatkozásnál. A királynő kimért méltósággal az ép bal kezét nyújtotta neki. Arany nem felejtette el, hogy a jobbikat Zách Felicián megcsonkította.

A már megírt műveit is kritikusan vizsgálta. Erre bizonyíték egyik barátjához írt levele: „a szerkezetben lényeges hibát fedeztem fel egyet. T. Miklós, midőn Laczfi hada által hadi életre buzdítatik, bátyjától osztályrészét, pénzt stb. lovakat kell, hogy követeljen, legalább azt, hogy leveunteileg állítsa ki [...]”⁵ Rendkívüli módon igazolja Arany *Szondi két apródja* (1856) című versének hitelességét Ali pasa levele.⁶

A legtöbb életrajz mezei munkával foglalatосkodó gyermekként mutatja be Arany János ifjúkorát, annak ellenére, hogy a nagy költő dédapja, Arany Ferenc a Kraszna vármegyei Nagyfalu lakosaként kapott I. Rákóczi Györgytől 1634-ben nemesi oklevelet. Fia, Sámuel, Nagyszalontáról nősült, és maga és utódai is mint szabad hajdú nemesi szabadsággal bírtak.

A török kiűzését követően az udvar azonban nem állította helyre a bihari kis hajdúvárosok kiváltságait. I. Lipót, aki az utolsó erdélyi fejedelem örökébe lépett, és annak jogutódja lett, az egykori hajdúk leszármazottjainak fegyveres szolgálataira nem tartott igényt.⁷ A települést először kamarai igazgatás alá helyezték, 1702-ben zálogbirtokként, majd 1745-ben örökjogon az Esterházy-család kapta meg.⁸ A szabad hajdúk nem törődtek bele könnyen kiváltságaik elvesztésébe. Tömegesen vettek részt a Rákóczi-szabadságharcban, annak bukása után pedig egészen az 1840-es évek elejéig pereskedtek a hajdú kiváltságok visszaszerzése érdekében. Az Esterházyak⁹ a hajdúk zömét jobbágyi sorba taszították, de méltányolva egykori kiváltságaikat, kedvezőbb helyzetet biztosítottak számukra. Mint taksás jobbágyok szabadon költözökdhettek, a természetes szolgáltatásaikat (elsősorban a robotot) pedig évi fix pénzösszeg fejében megváltották.¹⁰ Nem szóltak bele érdemlegesen a mezőváros önkormányzatába, sem lakosságának vallási életébe.

Az Arany család sem tétlenkedett, ezért 1778-ban ún. nemesség-vitató pert indítottak, ami rendkívül hosszúra nyúlt. Három ízben nyertek, negyedíziglen viszont végleg elvesztették a pert.¹¹ Arany János édesapja még fia születése után is utánajárt a nemességnek Erdélyben a királyi táblánál, de mindhiába.¹² Ennek ellenére Nagyszalontán mindenki nemesnek tekintette az Arany családot. Arany

⁵ Voinovich G.: *Arany János életrajza, 1817–1849*. Budapest 1929. 137.

⁶ Takáts S. Eckhart F. – Szekfű Gy. (szerk.): *A budai pasák magyar nyelvű levelezése*. I. k. Magyar Tudományos Akadémia Kiadó, Budapest 1915. 8–9.

⁷ Mezősi K.: *Bihar vármegye a török uralom megszűnése idején*. SI, Budapest 1943. 61–72; Móczár J.: *Nagyszalonta 1606–1906*. Székely Nyomda, Nagyszalonta 1906. 53.

⁸ Esterházy Pál az elmaradt nádori fizetés fejében kapta meg a birtokot.

⁹ Tolnai G.: *Régi magyar főurak. Életforma és műveltség az újkorban*. H. és é. n. 136; Merényi L.: *Herceg Esterházy Pál*. Budapest 1895. Magyar Történelmi Életrajzok 27.

¹⁰ Vö. 1715. évi CI. tc. 4. §; 1723. évi LXI. tc; Varga J.: *Jobbágyrendszer a magyarországi feudalizmus kései századaiban 1556–1767*. Budapest 1969. 313–315; Makkai L.: Robot, summa, taxa. *Történelmi Szemle* 7/2 (1964) 330–338.

¹¹ Benkő I.: Adalék Arany János családjának nemes voltához. *Irodalomtörténeti Közlemények* 19/4 (1909) 475.

¹² Riedl F.: *Arany János*. Gondolat Kiadó, Budapest 1957. 50.

Jánost ezért is választották meg jegyzőnek és „nemzetes jegyző úrnak” szólították.¹³ Ezt a kérdést Arany János így foglalta össze tömören önéletrajzi levelében: „NB. Nagy apám nemes volt, s apám, a kutyabőrnek birtokában, nem vala képes visszaszerezni a kiváltságot, minthogy erdélyi fejedelemtől (I. Rákóczi György) nyerte volt ezt a család.”¹⁴ Az *Árkádia-féle* (1853) című versben némi iróniával tekintett vissza erre:

Kutyabőröm nem hiányzott,
De hibás volt dátuma,
Bennem a tens vármegyének
Elveszett egy vótuma:
Ki tudja, ha e szavazat
El nem vész. . . ?
Eh! feledjük, ostobaság
Az egész.

Mindemellett Arany magát a szabad hajdúk ivadékanak tartotta, bizonyíték erre az egyik legszebb 48'-as „*Beállottam a Bocskai csapatba*” kezdetű toborzóverse, melyben a szabadságharcot a hajdú hagyományok folytatásaként értékelte.¹⁵

Az előbbieket ismeretében egyetérthetünk Szerb Antal azon megállapításával, hogy Arany János esetében szintézisre jutottak a magyar nemesi hagyományok, a nemesi történelem a népi realitással.¹⁶

Már Debrecenben is tanult jogot, amikor azonban mindössze huszonegy évesen Nagyszalonta segédjegyzőjévé választották, alaposan megtanulta az általában használt jogi szakirodalmat és a jogszabályokat. Többek között Kövy Sándor jogakadémiai tanár *Elementa jurisprudentiae hungaricae* (Cassoviae, 1800) című tankönyvéből tanulta a magánjogot.

Nagyszalontának számos pere volt folyamatban, ezért a főjegyzői feladatokkal egy okleveles ügyvédet bíztak meg, de az érdemi munkát Arany János végezte. Arany emellett a szabad státusúak elsőfokú bírósági szervének, a hadnagyi széknek is jegyzője lett, ahol a választott hadnagy és a szék vezetősége folytatta le az eljárást.¹⁷ Ugyancsak közreműködött a maga körében önálló hatáskörrel rendelkező református egyház presbitériuma által működtetett ítélkező fórumnál is.

Arany János vezette a városi ülések jegyzőkönyvét, és szép, tiszta írásával ő írta be a bekötött jegyzőkönyvbe. Ő készítette el a pénztárnok, a városgazda,

¹³ Takáts J.: Arany János szokásjogi gondolkodása. *Irodalomtörténeti Közlemények* 106/3–4 (2002) 301; Keresztúri D.: Arany János nagyszalontai világról. *Irodalomtörténeti Közlemények* 69/1 (1965) 45.

¹⁴ Arany János – Gyulai Pálnak, Nagykőrös, 1855. június 7. In *Arany János Összes Művei*. XVI. kötet. Helikon Kiadó, Budapest 1982. 561.; Márki Sándor: A nagyfalusi Arany-család. *Századok* 13/10 (1879) 771; Benkő: i. m. 475.

¹⁵ Nyakas M.: Beállottam. . . Arany János toborzó verseinek történeti háttéréhez. *Hajdúsági Múzeum Értesítője*, 19/VIII (1994) 80–91.

¹⁶ Szerb: i. m. 400.

¹⁷ Szendrey I.: *A bihari hajdúk pere a hajdúszabadságért*. Kossuth Lajos Tudományegyetem Történeti Intézet, Debrecen, é. n. (1958). 36.

a perzekútorok¹⁸ és mások számvetéseit, a város vendégeinek ellátásáról szóló kimutatásokat. Ő írt meg minden fontosabb szerződést, melyet a város építőmesterekkel és másokkal kötött, valamint a város tartozásairól adott kötelezvényeket. (Fennmaradt hivatali iratainak terjedelme jóval meghaladja költői műveit.) Ő járt el a város peres ügyeiben mindenfelé, még Bécsben is. Leginkább birtok- és örökösödési perekben működött közre. Mikor laikus bírótársakkal ítélkezett, személyesen fogalmazta meg az ítéletet. A sommás tárgyalásokon hamar kitűnt józan ítéleteivel, tekintélytartó modorával, jogi ismereteivel és nyelvtudásával. A város, a hadnagyi-szék, a parasztpolgárság és a nemesség egyre gyakrabban küldte el ügyeinek képviselőit a különböző hatóságokhoz: Nagyváradra, Debrecenbe, Bécsbe, stb. Vizsgálatot folytatott ellopott tehének ügyében, tanúkihallgatási jegyzőkönyveket írt, viszálykodó örökösök közötti perekben szolgáltatott igazságot. Szinte mindenkinek az ügyes-bajos ügyén tudott valami segíteni.¹⁹

Arany János által készített ítéletekről Nagyszalontán az a mondás járta, hogy „Amit Arany János ítél, azt az Isten is helyben hagyja.”²⁰ Arany jegyzői iratait Bihar megye alispánja mint hivatalos iratmintákat köröztette.²¹

A fentiek ismeretében kijelenthetjük, hogy Arany János nem jogi eseteket isfeldolgozó költő, hanem a jogi tudás teljes vértetével rendelkező író volt. A kortársai között is kitűnt jogi és jogtörténeti ismereteivel. Arany még tovább lép *A fülemile* (1854) című versében²², amikor a fölösleges pereskedés káros voltára hívta fel olvasói figyelmét:

Hajdanában, amikor még
Így beszélt a magyar ember:
Ha per, úgymond, hadd legyen per!
(Ami nem volt épen oly rég)–
Valahol a Tiszaháton
Élt egy gazda: Pál barátom,
S Péter, annak tőszomszédja;
Rólok szól e rövid példa.

Arany János jegyzőségének idején Nagyszalonta volt a perekben oly gazdag Magyarország talán legpörösebb városa. Egyes családoknak, de az egész közönségnek is folyamatosan zajlottak a pereit, nem ritkán akár egy-két száz éve is. Volt jog-gyökösségi per, dézsma-per, *indebitae solutionis processus*²³, ezüst-per, skaláris-per, só-per, homagiális-per,²⁴ hosszúfuvar-per, pálinkafőző- kisüstös-per,

¹⁸ Magyarul pusztázóknak, vagy pandúroknak hívták a nemesi vármegyék és városok rendfenntartó fegyvereseit akik az 1630-as évektől 1848-ig, majd 1867 és 1884 között tevékenykedtek.

¹⁹ Debreczeni: i. m. 124–125; Béres A.: Arany János kézírása a Bihar megyei tisztviselők között. *Irodalomtörténeti Közlemények* 78/2 (1974) 238; M. E.: Arany János mint nótárius. *Fővárosi Lapok* (1888) 259.

²⁰ Voinovich: i. m. 59.

²¹ Riedl: i. m. 28.

²² Trostler J.: A „Fülemile” tárgytörténetéhez. *Irodalomtörténeti Közlemények* 24/4 (1914) 418.

²³ Tartozatlan fizetés miatti per.

²⁴ Jobbágyi kötelezettségre vonatkozó per.

görögboltos-per, szárazmalom-per, legelő-per, elrettent regálébérlő-per stb.²⁵ A pereskedés idején az ún. kolompokok, akik a várost illető perek ügyében Pestre és Bécsbe utaztak, folyamatosan ösztönözték Nagyszalonta polgárait a további pereskedésre.²⁶ A XIX. század első felében 4000 ezer ügyvéd foglalkozott a vége-láthatatlan perekkel, s csak Pesten kétszerannyi ügyvéd élt, mint Cseh- és Morvaországban, Galíciában, Stájerországban és Dalmáciában együttvéve.²⁷

Arany János más verseiben is utalt a fölösleges és csak a családi vagyont felemésztő perekre pl. az *Árkádia-féle* (1853) címűben:

Hagyott volna édesapám
Gazdaságot kényeként,
Megmutatnám. . . de hiába!
Ág is húzza a szegényt:
Életében annyifelé
Protestál,
Hogy ha meghal, csak megáld, de
Nem testál.

Gazdag Imre, *Az első lopás* (1853) című vers hőse sem örökölt semmit sem az apjától a felesleges perek miatt:

Gazdag Imre szólt így, aki e név mellé
Egy járomszeget se' örökölt apjátul;
Nemes ember volt az, mindenét elperlé:
Húzza be az ajtót majd valaki hátul,
Ez volt az öregnek a szava járása;
Perlett is, ivott is; – a fia, ám lássa!

A *fülemile* című versben Arany János ezentúl utalt arra az estre, amikor Mária Terézia a királyi személynököt kérdőre vonta, hogy igaz-e hogy ajándékot fogad el a peres felektől? Igaz válaszolta a bíró, de hozzátette, hogy mindkét fél ajándékát ugyanabba a zsebébe csúsztatja, így nem tudja melyikük mennyit adott.²⁸

Mignem a bíró, haraggal
Ráütvén a két zsebére
S rámutatván a két félre,
Törvényt monda e szavakkal
A szegény fülemilére:
Hallja kendtek!
Se ide nem, se oda nem
Fütyöl a madárka, hanem

²⁵ Riedl: i. m. 1957. 49.

²⁶ Ercsey S.: *Arany János életéből*. Nagyvárad 2004. 25.

²⁷ Szabó I.: *Jobbágyok és parasztok. Értekezések a magyar parasztság történetéből*. Akadémiai Kiadó, Budapest 1976. 243.

²⁸ Várady Zs.: *Martinovics Ignác*. Deutsch Kiadó, Budapest 1909. 46.

(Jobb felől üt) nekem füttyöl,
 (Bal felől üt) s nekem füttyöl:
 Elmehetnek.

Arany János *Toldi* trilógiájában már jogtörténeti tudásáról is számot ad. Kiss Anna *Bűnbe esett irodalmi hősök* című művében²⁹ arra a következtetésre jutott, hogy a mai hatályos jog szerint a bíróság jogos önvédelemre hivatkozva felmentené Toldi Miklóst:

Túrte Miklós, túrte, ameddig túrhette,
 Azzal álla bosszút, hogy csak fel sem vette;
 Úgy mutatta, mintha nem is venné észre,
 Fülét sem mozdítá a nagy döngetésre.
 De, midőn egy dárda válla csontját érte,
 Iszonyatosképen megharagutt érte
 S melyen ült, a malomkő-darabot fogta,
 Toldi György bosszantó népe közé dobta. [...]

Elrepült a nagy kő, és ahol leszállta,
 Egy nemes vitéznek lőn szörnyű halála:
 Mint olajütőben szétmállott a teste,
 És az összetört hús vérolajt ereszte.
 Vérit a poros föld nagy-mohón felnyalta,
 Két szemét halálos hályog eltakarta [...]

Arany János viszont az Anjou-kori jogállapotokból indult ki, amikor a gondatlanul elkövetett bűncselekmény fogalmát még nem ismerve az eredményfelelősség volt a meghatározó. Toldi emellett nem bízhatott a korabeli bíróság felmentő ítéletében a jogos önvédelemre való hivatkozás esetén sem, bár akkoriban az sokkal szélesebb körben volt megengedett mint manapság.³⁰ Toldi György ennek megfelelően szándékos gyilkosság miatt emelt vádat a királynál, aminek a következményeit Arany János a következőképpen írta le:

Repül a nehéz kő: ki tudja, hol áll meg?
 Ki tudj, a hol áll meg s kit hogyan talál meg?
 Fuss, ha futhatsz, Miklós! pallos alatt fejed!
 Víz sem mossa rólad le a gyilkos nevet!

Toldi Miklós számára tehát mint egyedüli lehetőség csak a királyi kegyelem maradhatott, hiszen a régi magyar jogban az uralkodó mint legfőbb bírói fórum ítélezhetett.³¹ Nagy Lajos ennek megfelelően nyilatkozott erről a lehetőségről Toldi Györgynek:

²⁹ Kiss A.: „Repül a nehéz kő: ki tudja, hol áll meg?” (Bűnös-e Toldi Miklós). In Kiss A.: *Bűnbe esett irodalmi hősök*. Publicitas Art Média Kft. Kiadó, Budapest 2008. 33–38.

³⁰ Béli G.: *Magyar jogtörténet. A tradicionális jog*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs 1999. 157.

³¹ Hajnik I.: *A magyar bírósági szervezet és perjog az Árpád- és vegyes-házi királyok alatt*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest 1899. 42.

Mégis van egy módon kegyelem számára,
 Hozasd fel a fiút mielőbb Budára:
 Egy erős cseh ví bajt Duna szigetében,
 Sok derék vitézem mult ki már kezében.
 Hadd jőjön fel öcséd és álljon ki azzal:
 Vagy erőt vesz rajta, vagy keze miatt hal,
 Ha győz, úgy derék fi, méltó kegyelemre;
 Ha nem, úgy vétkeért meg leszen büntetve.

Toldi Miklós is a magyar király ezen jogkörére hivatkozott a cseh bajnok legyőzése után:

Térdre esett most a király lábainál
 S így kezdette Miklós: Oh felséges király!
 Nem vagyok én bajnok, csak egy földönfutó,
 Hogyan lettem azzá? tudj' a mindentudó.
 Magam sem tudom hogy', esém gyilkosságba,
 S elzaklatott bátyám a széles világba:
 Én meg idejöttem feladni tettemet,
 S várni vagy kegyelmet, vagy büntetésemet.

A király igazságot szolgáltat. Egyaránt rendelkezett az ősi birtokról és a bűn-
 ügy lezárásáról:

Én neked a földön ím kegyelmet adok;
 Kérd Istent, remélem Isten is adni fog;
 Bírjad békességben birtokod, ha rád száll,
 Nem volt az, mióta megvan, jobb gazdánál.
 És hogy haragosod ne legyen a szomszéd,
 Íme bátyád önként neked adja részét:
 Vértagadó testvér! nemde úgy van? érted?
 Hogy ősi birtokod öcsédnek ígérted?

Itt Arany János megint teljesen hiteles jogi érvelést kölcsönöz Nagy Lajosnak, hiszen Werbőczy István *Hármaskönyvének* I. Rész 39. cikke szerint: „[A]mikor az egyik fivér vagy nővér a másik fivért vagy nővért az ő törvényes jogaitól ravaszul, alattomosan és ármányosan megfosztja és az örökségből kitudja.” A vértagadó büntetése pedig, hogy minden fekvő jószágától és örökségétől örök időre elesik és azok a jószágok és örökségek mind arra a fivérre vagy nőverre szállnak át, akit megrövidíteni és törvényes jogaitól megfosztani törekedett.

A *Toldi* trilógiában Arany János még számos jogtörténeti érdekességet mutatott be. Ezek közül is talán a legjobban a fiúsítást (*praefectio*) definiálta:

Rozgonyi Piroska, Rozgonyi Pál lyánya,
 Fiú gyanánt leszen apja vagyonába' –
 Egyetlen örökös, ura mindenének,
 Dísze, fenntartója a Rozgonyi névnek.

A fiúsítást mint nemességszerző módot az Anjouk honosították meg Magyarországon és éppen Nagy Lajos uralkodása idején körvonalazódtak a fiúsítás feltételei, azaz hogy a leánynak fiú örökössé nyilvánítása királyi kizárólagos kegy, ami az osztályos atyafiak által örökölhető vagyon eladományozását jelenti.³²

A *Tetemre hívás*³³ (1877) az istenítéletek egyik különleges módjaként a szándékos emberölés elkövetőjének a népi hiedelem szerint történő felderítését jelentette. A gyilkossággal gyanúsított személyeket a holttesthez vezették, és ott azt eskü mellett meg kellett érinteniük. Amennyiben a test színe változott, vagy vérezett, a gyanúsítottat bűnösnek mondták ki. Ugyanaz történt akkor is, ha valaki nem volt hajlandó a holttest mellett megesküdni az ártatlanságára. Bár az egyház már a IV. lateráni zsinaton eltiltotta papjait az istenítéletektől, a hullapróba még a XVII. században is előfordult:³⁴

Áll a tetemnél tisztí *pőrosztó*,³⁵
Gyertya, feszület, kánoni pap:
Sárga viaszfényt nyughelye kap. [...]

„Jöjjön utolszor szép szeretője,
Titkos arája, Kund Abigél!”
Jő; - szeme villan s tapad a tőrre;
Arca szobor lett, lába gyökér.
– Sebből pirosan buzog a vér.

Miután a magyar perjog a próbákat elejtette, mindazokban a perekben, melyekben teljes erejű okmánybizonyításra nem volt lehetőség, rendszerint esküvel döntöttek. Ezt a bizonyítási eszközt mutatta be Arany János *A hamis tanú* (1852) című versében:³⁶

Állj elő, vén Márkus! vedd le a süveget,
Hadd süsse a napfény galamb-ész fejedet;
Tartsd fel három ujjad: esküdjél az égre,
Atya, fiú, Szent-Lélek hármas istenségre:
Hogy az a darab föld, a melyen most állasz,
Nem *tarcsai* birtok, – *ladányi* határ az. [...]

³² Homoki Nagy M.: *A magyar magánjog történetének vázlata 1848-ig*. JATE Press Kiadó, Szeged 2001. 19–20.

³³ Barta J.: Tetemrehívás. In Barta J.: *Arany János és kortársai. I. Arany tanulmányok*. Kossuth Egy. Kiadó, Debrecen, 2003. 355.

³⁴ *Közlemények Szepes vármegye múltjából*. Förster Jenő, Lőcse, 1910. 175; Illés J.: *Az istenítéletek*. Sichermann Mór, Máramarosziget, 1899. 26.

³⁵ Világi részről a *pristaldus* nevű tisztviselő járt el. (Arany János magyarázata).

³⁶ Riedl F.: Arany egyik költeményéről. In *Emlékkönyv Kármán Mór huszonöt éves tanári munkásságának ünnepére*. Eggenberger Kiadó, Budapest 1897. 160–161.; Róheim G.: A hamis tanú. *Ethnographia* 27 (1916) 212–221; Berze Nagy J.: Adalékok Arany „Hamis tanú”-jának tárgytörténetéhez. *Ethnographia* 27 (1916) 132–134; Győrffy I.: Magyar adalékok Arany „Hamis tanú”-jának mondájához. *Ethnographia* 27 (1916) 210–211; Maróti E.: „A hamis tanú” története ősforrásának kérdéséhez. *Irodalomtörténeti Közlemények* 76/4 (1972) 509.

Esküszöl – „Esküszöm az élő Istenre,
 Utolsó napomra és örök idvemre. –”
 Esküszöl – „Esküszöm, s ha hamisat szólok:
 Se földben, se mennyben ne lehessen boldog;
 Föld kidobja testem, ég kizárja lelkem:
 Ama sebes örvény hánytorgasson engem. –”

Arany János ebben a versében is igazolja tökéletes jogtörténeti ismereteit. Az eskü a régi magyar jogban a fél állításának az Istenre történő hivatkozással való megerősítésére szolgált. A tanút igazmondásra esketve vallatták a releváns tényekre vonatkozó tudomása felől és az általa letett eskü perdöntő volt. Arany azt is tudta, hogy az eskü eredetileg istenítélet volt, és abban a hiszemben tetették le, hogy a hamisan esküvőt Isten közvetlenül és azonnal büntetéssel sújtja.³⁷ Így történt ez a vén Márkussal is:

És a fekete föld, amint hull, amint hull,
 Nyögve a koporsó megrendül, megindul;
 Kivetődik a sír dobbanó partjára,
 Ropogva szakad föl fedelének zára:
 Megrázkodik a test és talpra ugorván
 Szeme fehérével körül néz mogorván.

S amint három ujját emeli az égre,
 Úgy rémlik az, mintha kékes lánggal égne;
 Majd a néptolongás közepébe törvén,
 Odafelé tart, hol kútat ás az örvény,
 Hol a forgó habok, leszállván a mélybe,
 Fejüket befúrják a parázs fővénybe.

Arany János örökösödési és osztályos perekben kijárt a földekre mérőláncával és mérnöki pontossággal megrajzolt térképeket készített. Ezek egy része fenn is maradt.³⁸ Az ilyen ügyek intézésénél és az évenkénti kötelező határjárások során³⁹ értesülhetett arról az országSZerte alkalmazott szokásról is, hogy némely határkőnél vagy határdombnál egyik-másik fiatalt rányomták a dombra és alaposan megfenekelték, hogy álmában is tudja, hol húzódik a határ. A „tényrögztítésnek” ez az ősi módja eléggé hatásos lehetett.⁴⁰ Arany János *A Jóka ördöge* című versében meg is emlékezett erről a sajátos határjelölésről:

³⁷ Béli: i. m. 275; Hajnik: i. m. 276–286.

³⁸ Ercsey: i. m. 34.

³⁹ Szabó T. A.: Határjelek a XVIII. Században. *Ethnographia* 51 (1940) 258.

⁴⁰ Tárkány Szűcs E.: *Magyar jogi népszokások*. Gondolat Kiadó, Budapest 1981. 691; Takács L.: *Határjelek, határjárás a feudális kor végén Magyarországon*. Akadémiai Kiadó, Budapest 1987. 177; Schreiber S.: Az emlékezetet hátuljokra verik. *Magyar Nyelv* 51/2 (1955) 229–230.

S mindjárt a hüvösben ki is mentek reggel,
 Kijegyzék a határt, hosszába, cövekkel.
 Aztán a határra dombokat emelnek,
 Fájdalmára néhány bámész sühedernek,
 Kiket a helyszínén, a halomnak ormán,
 Lefogtak erővel, kényszerítés-formán,
 S hogy eszökbe jusson szakállas vén korig.
 Az *emlékezetet* hátuljokra verik.

A kárvallottakat utána megvendégelték, itallal és olykor étellel is kínálták. A borivásnak ilyenkor áldomás jellege is lehetett.⁴¹

A *Vörös Rébék* (1877) című versnek is fellelhető a történeti háttere. Egy Veres Rebeka nevű asszony ellen Nagyszalontán boszorkányság vádjával büntető eljárás indult. A fennmaradó bírósági jegyzőkönyv motívumai megjelennek a versben.⁴² A magyar „boszorkányok” ugyanis bűvölők, rontók, igézők, varázslók, mérgezők, jövendőlkők voltak.⁴³ Vörös Rébék is mint bűbájos (*malefica*) a babonaság sokféle fajtájában járatos. Ebből elég tekintélyes jövedelmet szerez:

Ő volt az, ki addig főzte
 Pörge Dani bocskorát,
 Míg elvette a Sinkókék
 Cifra lányát, a Terát.

Arany János *Az első lopás* (1853) című versben kitűnő lélektani leírását adta annak, milyen körülmények visznek egy elszegényedett nemes ifjút a bűn útjára. Az itt közölt tényállási elemek elemzése során meghaladta az akkoriban uralkodó ún. klasszikus büntetőjogi iskola elméletének tanításait.⁴⁴ A vers főhőse, Gazdag Imre nevével ellentétben semmit sem örökölt édesapjától, mert az pörösködéssre és italra pazarolta az ősi vagyont. Apja halála után édesanyja próbálta istenfélő emberré nevelni fiát. Imre azonban korán árvaságra jutván és nagyon fiatalon, 17 évesen megházasodva nem tudott a saját lábára állni, a munkát nem viselte el és a büszkesége sem engedte. Hamarosan már a legszükségesebb dolgokra sem futotta pedig Imre felesége várandós lett. Ekkor szánta el magát erős lelkiismeret furdalását nagy nehezen legyőzve, hogy lopni fog. Bár tettét megbánta és az ellopott úszót vissza akarta vinni, de elfogják és börtönbe zárják. Tökéletes leírása Franz von Liszt (1851–1919) nevével fémjelzett közvetítő iskola által leírt ún. alkalmi büntettes kategóriájának.⁴⁵

⁴¹ Takács L.: i. m. 188–189.

⁴² Béres A.: Arany János „Vörös Rébék”-je és nagyszalontai Veres Rebeka boszorkánysága. *Irodalomtörténeti Közlemények* 75/6 (1971) 731.

⁴³ Schram F. (szerk.): *Magyarországi boszorkányperek 1529-1768. III. k.* Akadémiai Kiadó, Budapest 1982. 69.

⁴⁴ A klasszikus büntetőjogi iskoláról lásd: Kabódi Cs. – Lőrincz J. – Mezey B.: *Büntetőjogi alapgondolatok*. Rejtjel Kiadó, Budapest 2005. 32; Korinek L.: *Bűnözési elméletek*. Duna Palota és Kiadó, Budapest 2006. 19; F. Adler – G. O. W. Mueller – W. S. Laufer: *Kriminológia*. Osiris, Budapest 2005. 89.

⁴⁵ F. v. Liszt: *Lehrbuch des deutschen Strafrechts*. Guttentag, Berlin 1919. 10.

Az elbeszélő költemény második felében a korabeli börtönviszonyok szemléletes leírást olvashatjuk. Arany János valószínűleg ismerhette az 1843-as büntetőjogi törvényjavaslat anyagát.⁴⁶ Deák Ferenc ugyanis így értékelte a magyar börtönviszonyokat: „A büntetés célját vesztí a közállományra nézve, midőn a vétkekre sújtva csak bosszul, de nem javít. . . Pedig fájdalommal kell megvallanunk, a tömlöcök mégsem javítóhelyek, hanem nagy részben a vétkek oskolái valának, s gyakran akit indulat vagy könnyelműség vétkebe kevert, de keble fogékony volt még a jóra, s az erkölcs útján csak megbotlott, de szíve romlott még nem vala, mint vétkét bánó bűnös kerül a börtönbe, s mint kitanult gonosztevő hagyja el azt.”⁴⁷

Arany János Gazdag Imre börtönét a fentiekkel megegyezően írta le:

Lakozván penészes börtönnek az öblit,
Csúszó-mászó féreg kenyeres pajtása;
Szellő oda nem száll, napfény oda nem hat,
Csak a bolthajtásról csepeg bűzös harmat.

Betevő falatját fojtó könnyel észí,
Hideglelés vízzel ingerli a szomját,
Rothadt a levegő, melyet ajkán bészí,
És rothadt beszédek sértik füledobját:
Mert nem egyedül van: ott az egész megye
Régen összeseprett salakja, szemetje.

Tolvajok, zsiványok, – kik rátarti kénnyel
Zörgetik a rabság nehéz sarkantyúját;
Dicsekesznek holmi balkörmű erénnyel,
A lopást, a rablást tanítják, tanulják;
S fiatal embernek, aki odatéved,
Arcáról letörlik a piros szemérmet.

Vén gazemberek, kik fényesre koptatták
A bilincset, s most már gyönyörködnek benne. –
Ezek a tanítást mindennap kiadták
Imrének is, hogyha valamire menne:
Oly nehéz betűkből ez a lecke álla,
Hogy Imrének borzadt minden haja-szála.

Az *Ágnes asszony* (1853) című balladában Arany egy közismert geszti esetet dolgozott fel. A költő gyakran találkozott azzal a szótlan parasztasszonnyal, aki reggeltől estig a patakban mosott. Ágnes asszony a szeretőjével együtt megölte férjét, de a büntudattól megbomlott az elméje. Arany természetesen tudja,

⁴⁶ Fayer L.: *Az 1943-iki büntetőjogi javaslat anyaggyűjteménye. I–IV. k.* Magyar Tudományos Akadémia, Budapest 1896–1902.

⁴⁷ Idézi: Lukács T.: *Szervezett dilemmánk: a börtön.* Magvető Kiadó, Budapest 1987. 61.

hogy ebben az esetben a kóros elmeállapot büntethetőséget kizáró ok.⁴⁸ Arany János életművét ismerve azonban ennél a múnél is sokkal többről van szó. Teljes mértékben egyetérthetünk ebben is Rónay Lászlóval: „Arany János egyik legfontosabb tudatformálója a nemzetnek, megerősítve abban azt a tudatot, hogy a tiszta erkölcs előbb-utóbb elnyeri jutalmát, a gonoszság pedig büntetését.”⁴⁹

⁴⁸ Kiss: i. m. 44–45.

⁴⁹ Rónay L.: *Erkölc és irodalom. A magyar irodalom rövid története*. Új Ember Kiadó, Budapest 1993. 138.